

Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi

Editör
M. Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör Yrd.
Şevket KOTAN - Hüseyin SARIKAYA

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2013

**KUR'AN'IN ANLAŞILMASINA TARİHİN ETKİSİ:
KUREYŞ VE FİL SURELERİ İLE
NECM SURESİ 19-23. AYETLERİ ÖRNEĞİ**

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ*

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından -açık ve belîğ bir Arapça ile- Hz. Muhammed'e indirilen bir kitaptır. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'i apaçık (mübin) bir kitap, insanlık için hidayet rehberi ve rahmet kaynağı olarak betimlemektedir.¹

Bu nedenle, Kur'an'ı anlama veya doğru anlamını tespit etme sorunu, tarih boyunca Müslümanların önem verdiği bir uğraş olagelmıştır. Bu ameliye ile Müslümanlar bir taraftan Allah'ın kendilerine yönelik hitabını doğru anlamaya çalışmış, diğer taraftan ise hayatla bağlarını bu doğru bildikleri anlayış üzerine bina etmeye çalışmışlardır. Tefsir ve fıkıh alanındaki faaliyetlerin bir bilim dalı haline gelmesi, bu endişenin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Tefsir ilmi, başlangıçta tarih sahnesine, Kur'an'da yer alan müphem lafızları açıklayarak, herkesin anlayabileceği bir hale getirmeye çalışmak gayesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak Kur'an ifadelerinin farklı anlamlara sahip olması, bağlamıyla çok sıkı bir ilişki içinde bulunması, hatta bağlamından koparılması durumunda anlamının büyük oranda yitirilebilir olması, Kur'an üzerinde yoğunlaşan bilim adamlarını söz konusu kutsal ifadelerde yer alan nesnel anlamın tespiti imkânını belirlemek amacıyla bazı ölçütler belirlemeye itmıştır. Ayetlerin sebep-i nüzûlü, indikleri dönemin tespiti, yani Mekki-Medeni ya da nasih-mensuh olup olmadıkları; garip ifadelerin açıklanmasının yanı sıra genel olarak vahiy ortamının bilinmesi bu ölçütlerden bazılarıdır.²

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bkz. (Bakara 2/1); (Casiye 45/20).

2 Yasin Aktay, "Kur'an Yorumlarının Hermenötik Bağlamı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 1-4, s. 78.

Biz bu ölçütlerden birinin yani vahiy ortamının, bir başka ifadeyle Kur'an'ın indiğı tarih döneminin bilinmesinin, onu anlamaya sağlayacağı katkı üzerinde duracağız. Nitekim Şatıbi de Kur'an'ı anlamamızı mümkün kılan en önemli bilim dallarından birinin, Kur'an'ın indiğı sırada mevcut bulunan Arap adetlerini bilmek olduğunu ifade etmektedir. Hatta ona göre "(ayetlerin) özel bir nüzül sebebi yok ise Kur'an ilmine dalmak isteyen kimse ayetlerin indiğı ortamı bilmek zorundadır." Şatıbi bu fikirlerini şöyle temellendirir: "*Allah için hac ve umreyi tamamlayın.*" ayeti, O dönemde Arapların hac hususundaki uygulamaları bilinmeksizin yerine getirilemez. Hatta Mekkelilerin kendilerini diğer insanlardan üstün gördükleri için Arafat'a çıkmadıkları bilindiğinde "*hac yapın*" yerine neden "*hacçı tamamlayın*" ifadesinin kullanıldığı anlaşılmayacaktır. Öyleyse Kur'an'ın anlaşılması için Kur'an'ın indiğı dönemi bilmek zorunludur.

Şatıbi'nin ifadelerinde de açıkça ortaya çıktığı üzere; tarihini veya ayetlerin nüzül dönemini bilmek ve Kur'an'ın ilk muhataplarını tanımak bu kutsal metni anlamamanın önemli unsurlarından biridir. Zira Kur'an-ı Kerim belli bir mekanda ve tarihte nazil olmuş, hatta birçok tarihi olaya da atıfta bulunmuştur. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında tarihe başvurmayı zorunlu kılmaktadır.

Allah'ın kelamı olan Kur'an kuşkusuz tarih üstü bir metin olup indiğı dönemden kıyametin sonuna dek bütün insanlar için bir rehberdir. Ancak bu durum Kur'an'ın bir tarihin içine indiğı, ilk muhataplarının dilini kullandığı, ilk etapta onların zihin dünyasını hedef aldığı, dolayısıyla anlaşılmasının da aynı tarihi evreyi bilmekle mümkün olabileceğı realitesini ortadan kaldırmaz. Bu realite, Kur'an'ın sadece Arapça söz dizimi veya kelime bilgisinden hareketle anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır.

- "*Eulerinize arkadan girmeniz birr değildir.*" ayeti,
- Duha Suresi'nde Hz. Peygamber'e hitap eden ifadeler,

- Ebu Leheb'i eleştiren Tebbet Suresi,
- Hz. Peygamber'i susturmak için dünyalık teklif edildiğinde bunu reddetmesini emreden Kafirun Suresi,
- Her bir zaferden sonra yeni kurulan yapıya yamanmaya çalışan menfaatçileri anlatan ve Medine döneminde inen Nasr Suresi,
- Hz. Peygamberin maruz kaldığı psikolojik etkiyi üzerinde taşıyan Kevser Suresi,
- Kur'an'ın indiği geceyi anlatan Kadir Suresi,
- Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların maruz kaldığı fiziki işkenceyi bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren Alak Suresi'nin ikinci kısmı,
- Keza bu dönemi anlatan İnşirah Suresi,
- Hz. Peygamber'in İslam'ı aristokratlara anlatmayı tercih edip bir âmâyı görmezden gelişini eleştiren Abese Suresi,
- Kıyamet ile ilgili tartışmalara dikkatimizi yoğunlaştıran Nebe Suresi,
- İnsanla ilgili tartışmalara dikkatimizi çeken İnsan Suresi,
- Mekke müşriklerinin zihin yapısını anlamamızı sağlayan Müddessir ve Müzemmil Sureleri,
- Dönemin insanların cinler hakkındaki sakat görüşlerini düzeltmeye çalışan Cin Suresi,
- İslam'ın ilk anlatıldığı dönemde peygambere deli muamelesinde bulunup onu doğruyu anlatmaktan uzaklaştırmaya çalışan müşrikleri anlatan Kalem Suresi,
- Kiblenin tahvilini anlatan Bakara Suresi'ndeki ayetler,
- Hendek Savaşı'nı anlatan Ahzab Suresi ve benzer sure ve ayetleri buna örnek olarak zikredebiliriz. Kuşkusuz bu türden örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Yukarıda zikri geçen bu ve benzeri veriler Kur'an'ın bir tarihin içine indiğı ve indiğı tarih dilimine dair izler taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Öyleyse bir kez daha ifade edelim ki Kur'an'ı anlayabilmemiz için indiğı dönem; iniş biçimi, iniş koşulları, ilk muhataplarının sosyo-ekonomik durumları, idari biçimleri, dini yaşamlarını bilmek, büyük önem arz etmektedir.

Yukarıda geçen olayların Kur'an'daki ifadelendiriliş tarzından hareketle Kur'an-tarih ilişkisini, sebebi nüzûl ve vahyin bağlamı çerçevesinde incelememiz uygun olacaktır.

1. Sebeb-i Nüzûl

Kur'an-ı Kerim'in, 20 yılı aşkın bir zaman diliminde, bir kısmı bazı sebeplere dayanarak bir kısmı da herhangi sebep olmadan nazil olduğu bilinmektedir.

Nassların sınırlı, olayların sınırsız olması ve her neşet eden yeni olaya Kur'an'ın hükmünün uygulanabilmesi, öncelikle hükmün illetinin ne olduğunun doğru bir şekilde tespit edilmesini zorunlu kılmaktadır. İletinin doğru bir şekilde tespit edilmesi ise sebeb-i nüzûlün bilinmesini, nüzûl sebebi yok ise ayetin indiğı genel bağlamın yani tarihsel ve toplumsal bağlamın tespit edilmesini gerekli kılar.

Nüzul sebeplerinin, hükmün illetinin tespitinde önemli faydaları olduğu gibi, lafızların delaletlerinin belirlenmesinde ve Şari'in maksadının tespitinde de önemli rolü vardır. Zira bağlam, konuşan ve dinleyen arasındaki metnin uzlaşısına dayanmaktadır. Bu bağlamda kelimelerin manaya delaletini belirlemek önemli ölçüde sözün gerçekleştiğı bağlamın tespitine dayanmak durumundadır. Kur'an-ı Kerim'de genel olup has kastedilen yine has olup genellik ifade eden kelimelerin delaletlerinin tespiti, bir ölçüde metnin içi göstergelere dayanıyor ise de önemli ölçüde bağlamın tespitine dayanmaktadır.

2. Vahiy Ortamı

Vahiy ortamını nasların delaletinin tespiti açısından önemli kılan husus, Kur'an'ın nazil olduğu ortamla sıkı bir ilişkisinin olmasıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim Arap lisanıyla nazil olan bir kitap olduğu gibi aynı zamanda Arap dil sanatlarını kullanan ve ilk etapta onların zihnine hitap eden bir kitaptır. Dolayısıyla ayetlerin anlamlarının tespiti öncelikle kelimelerin kültür içindeki kullanımlarının belirlenmesini ve o dönemde ayetlerinin nasıl anlaşıldığının ortaya konmasını zorunlu kılmaktadır.

Nüzul sebeplerini ve vahyin nazil olduğu tarihsel bağlamı bilmenin önemli sebeplerinden biri de İslam toplumunda Hz. Peygamber'in vefatından sonra sosyal-siyasal nedenlerle ortaya çıkan fırkaların kendi görüşlerine meşruiyet kazandırmak için bu fikirleri Kur'ana arz etmeleri ve bazen ayetlerin bağlamından kopararak hiç ilişkisi olmadığı konularda delil olarak kullanılmasıdır. Kuşkusuz bu durum Kur'an ayetlerinin aşırı yoruma tabi tutulmalarını beraberinde getirmiştir. Bu durumdan kaçınmak için ayetlerin sebab-i nüzûlünü ve vahyin tarihsel bağlamını bilmek önem arz etmektedir. Örneğin; kelimacılar, Kur'anın nazil olduğu tarihsel vasatı ve o dönemde yaygın olan örf, adet, gelenek, inanç ve anlayışları göz ardı ederek hicri I. asrın sonunda ortaya çıkmaya başlayan felsefi-kelamî problemleri, Kur'an'a arz ederek ve farklı bağlamda nazil olmuş ayetlerin bağlamla, siyak-sibakla, ayet çerçevesi ile olan sıkı ilişkisini göz ardı ederek görüşlerini temellendirmede kullanmışlardır. Bu bağlamda kelimacılara yöneltilebilecek en önemli eleştiri, onların nüzûl sebeplerini, ayetlerin nüzûl ortamını göz ardı ederek ayetleri kendi görüşlerinin temellendirilmesinde kullanmaları, kendi görüşleriyle uygunluk arz etmediğinde ayetleri te'vile yeltenmiş olmalarıdır. İslam bilim tarihi içerisinde bolca örneklerine rastlanacak olan bu eğilime, maksadı hasıl edecek üç örnek üzerinde durmak yeterli olacaktır. Bu örnekler,

1. Kureyş Suresi
2. Fil Suresi
3. Necm Suresi (53)'nin 19-23. ayetleri olacaktır.

1. Kureyş Suresi

Fil Suresi ile aynı zaman diliminde nazil olan, hatta bazı müfessirler tarafından Fil Suresi'nin devamı olduğu iddia edilen Kureyş Suresi, Mekke döneminde inen ilk surelerdendir. Bilindiği gibi Mekke'de inen ilk sureler, Yüce Allah'ın varlığını değil -zira bu Mekke Arapları Allah'ın varlığına inanıyorlardı- Onun birliğini (tevhidi) benimsetmeyi amaçlıyordu. Bunun için de bazı deliller sunuyordu. Mesela aşağıdaki ayetler böyledir:

1. *Yaratan Rabbi'nin adıyla oku.*
2. *İnsanı embriyodan yaratan Rabbinin*
3. *Oku Rabbin kerem sahibidir.*
4. *Kalemle öğretendir.*
5. *İnsana bilmediğini öğretendir (Alak 1-5).*

1. *Ey Örtüsüne bürünen*
2. *Kalk ve uyar*
3. *Rabbini yücelt*
4. *Elbiseni (seni saran çevreni) temizle*
5. *Kötülükten uzak dur (Müddessir 1-5).*

Görüldüğü gibi bu ilk inen ayetlerin tamamı Mekke müşriklerinin zihnindeki yanlış tanrı algısını düzeltmek; Allah'ın yegane Rab olduğunu onlara kabul ettirmek gibi bir hedef taşımaktadır. Nitekim Kureyş Suresi'nin de hedefi aynıdır. Bu sure de Allah'ın rububiyetinin Kureyş Kabilesi tarafından kabul edilmesi için sunulan delillerden bir tanesidir. Dahası bu sure, o döneme atıfta bulunulmadığı takdirde anlaşılması zor olan surelerden bir tanesidir. Zira sure sadece söz dizimi ve kelime anlamlarından hareketle anlaşılmaya çalışılacak olursa, yüce Rabbimizin bu surede, "bir kabileden değil köpek balıklarının ilafından, yani anlaşmalarından, yaz kış

yolculuklarından bahsettiğini, bunun için de insanların şükretmelerini talep ettiğini iddia etmek gibi komik bir duruma düşülür. Çünkü kureyş kelimesi "kırş" kelimesinin ismi tasğiridir ve köpek balığı demektir. Oysa ki ayetlerin anlamı şu şekilde olmalıdır:

1. *Kureyş'in İlaına andolsun*
2. *Onların yaz ve kış seferleri için geliştirdikleri ilafa*
3. *Öyleyse bu evin (Ka'be) Rabbine kulluk etsinler.*
4. *O Rab ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve korkudan güvene kavuşturdu.*

Nedenine gelince: Bu sure o dönemin bilinen dünya ticaretiyle yakından ilgili olan surelerdendir. Şöyle ki: Kur'an'ın indiği dönemde özellikle ipek, fildişi, dini mabetler ve sivil mekânlarda kullanılan buhur, baharat ve itriyat malzemesi ile gemi yapımında kullanılan saç ağacı vb. mallar, Uzak Doğu'dan, Seylan Adası üzerinden getirilirdi. Bizans ile Sâsânîler arasında savaş boyutunda bir sürtüşme olmadığı için bu malların batıya gemilerle geçmesinde bir sıkıntı bulunmuyordu. Ancak miladi beşinci asırdan itibaren Doğu Roma yani Bizans imparatorluğu ile Sâsânîler arasında yıllarca süren savaşlar meydana geldi. Bu savaşlar o günün dünya ticaretinin ana güzergahları olan Basra Körfezi ve Kızıldeniz'i kullanılamaz hale getirdi. Zira daha önce Seylan adasından yola çıkan ticari mallar ya Basra Körfezi'nde bulunan Übülle şehrine iner, buradan da daha küçük gemilerle Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde Medain ve Zeugma dolaylarına kadar gelir, oradan yolculuğuna devam ederdi. Veya Kızıldeniz üzerinden Akabe körfezine ulaşır, oradan da kervanlarla İskenderiye'ye vasil olur ve yeniden gemilerle batıya yolculuğunu sürdürürdü. Sâsânîlerle Bizans arasında çıkan savaş bu güzergahları güvenli olmaktan çıkarmış oldu. Buna bir de Hint Okyanusu'nda, Babu'l-Mendeb'i kontrol edebilecek bir mesafede bulunan Sokodra adasının Hindistanlı korsanlar tarafından ele geçirilmesi ve buraya yönelen gemilerin soyulması da eklenince, Kızıldeniz güzergâhı neredeyse tamamen kullanılamaz duruma geldi. Basra Körfezi güzergâhı ise Bizans

için fazla tercih edilen bir yol olmaktan uzaklaştı. Zira bu güzergah, bir taraftan Sâsânîlerin Ön Asya'da tekel oluşturmaları riskini taşıyor, öte taraftan da maliyetleri yükseltiyordu.

İşte tam bu esnada Mekke site devletinin başına vizyon sahibi, uzak görüşlü bir devlet adamı geçti. Adı Haşim olan bu devlet adamı, Peygamber Efendimizin büyük dedesi idi. Haşim, Hindistan ve Çin'den gelip Yarımada'nın sahillerine boşaltılmış olan malları kervanlar yoluyla Suriye'ye geçirme işini organize etti. Haşim, bu ameliyeyi gerçekleştirmek için Kureyş kabilesinin tamamını bir araya getirdiği gibi, Hicaz, Irak, Bahreyn ve Umman bölgelerinde yaşamakta olan diğer Arap kabileleriyle de adına *ilaf*³ denilen anlaşmalar yaptı.⁴ Bu anlaşmalar sonucunda Arap Yarımadası'nın tamamında dolaşacak olan Kureyş kervanlarının can ve mal güvenliği sağlanmış oldu. Böylece Kureyş kervanları Arap Yarımadası'nın tamamında özgürce dolaşmaya başladılar.⁵

İşte Kur'an'ın Kureyş kabilesine bir nimet olarak zikrettiği ilaf bu ticari anlaşmalar olup yaz ve kış seferleri de bu ticari ameliyenin bizzat kendisidir.⁶ Zira bu kervancılıkla bir taraftan dış ticaret bölgelerinden sahillere boşaltılmış olan mallar bir araya toplanırken, diğer taraftan da yörenin sakinleri olan bedevi kabilelerden elde edilen ürünler, Doğu Roma imparatoruyla yapılan anlaşma çerçevesinde⁷ Suriye'ye taşınmaktaydı.⁸

3 Kureyş Suresi 1-4. Ilaf için bkz, Muhammet Hamidullah, "el-İlaf" (çev., İsmail Cerrahoğlu), *AÜİFD*. S. ... Yıl 1961.

4 Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd (230/844), *et-Tabakâtü'l-İkbra*, I-IX, Beyrut trs., C. 1, s. 75.

5 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, *Halid b. Velid*, İstanbul, 1992.

6 "Kureyş'e kolaylaştırıldığı, evet, kış ve yaz seferleri onlara kolaylaştırıldığı için, kendilerini açlıktan doyuran ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin (Kabe) rabbine kulluk etsinler," Kureyş Suresi 106/1-4.

7 Bizans imparatoru Haşime yazılı bir belge vermiş olup Kureyş'ten her kim Suriye taraflarına gidecek olsa bu belgeyi alıp öyle gidiyordu. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (240/854), *Kitabu'l-munammak fî ahbari'l-Kureyş*, (thk: Hurşid Ahmed Faruk) Beyrut 1985, 42.

8 M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (sad. Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara 2006, 245-247.

Bu canlı ticari faaliyet sonucu kısa süre içerisinde Arap Yarımadası'nın en tanınmış kabilesi haline gelen Kureyş, her gittiği yerde saygı görüyor, emniyet içerisinde Mekke'ye geri dönebiliyordu.⁹ Kureyş bu faaliyetlerle sadece Arap Yarımadası'nda büyük bir şöhret kazanmadı, aynı zamanda başta Sâsâniler ve Habeşistan olmak üzere dönemin güçlü devletlerinin de dikkatlerini üzerine çekmeye başardı.

Bununla birlikte bu yeni kervancılık ağıyla çıkarları zedelenmiş olan devletlerin de duruma seyirci kalmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Haşim tarafından organize edilen kervan ticaretinden önce, Dicle ve Fırat nehri aracılığıyla yakın doğu ticaretini büyük ölçüde kontrolünde tutan ve buradan önemli çıkarlar elde eden Sâsâniler, hemen harekete geçmiş, kendilerine bağlı olan Hire Devleti aracılığıyla Kureyş kabilesini durdurmaya çalışmıştır. Kaynaklarımızın adına Ficar savaşları dedikleri kanlı mücadelelerin asıl nedeni işte bu ekonomik durumdur.¹⁰

Öte taraftan Sâsâniler ile Bizans arasında yıllarca süren savaşlardan yararlanan Habeşistan, Fil Hadisesinden kısa bir süre önce, Bizans'ın da desteğini aldıktan sonra Babu'l-Mendep üzerinden yapılan deniz ticaretini kontrol altına almak için San'a ve çevresini istila etmişti.¹¹ Böylece Hindistan ve Çin'den gelen ticarî mallar Babu'l-Mendeb kanalıyla Kızıl-denize ulaştıktan sonra Habeşlilerin hakim olduğu bölgeye girmiş olduğu için burada önemli kârlar sağlıyorlardı. Mekkelilerin kontrolünde gelişen kervan ticareti, söz konusu yolla yapılan ticarete büyük darbe vurmaya başlamıştı. Mekke'ye hakim olup bu kervan sevkîyatını da kontrol altına almak, menfaatleri açısından hayati bir önem arz ediyordu. İşte Habeşliler bu amaçla Bizans ile ittifak kurarak Mekke ve Kureyş kabilesi ile mücadele kararı aldılar. Savaş için de uygun

9 Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru Kur'ani'l-azim*, I-IV, Beyrut 1969, IV, 553.

10 Bkz. Hüseyin Algül, "Ficar", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 52.

11 Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 549 vd; ayrıca bkz. M.Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihî* (sad. Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara 2006, ss.138-139.

bir fırsat kollamaya başladılar.¹² Tam bu esnada bekledikleri fırsat doğdu. Habeşliler, yeni istila ettikleri San'a kentinde, adına Kuleys dedikleri bir kilise inşa etmişler ve tüm Arapları bu görkemli kilisede ibadete çağırmışlardı. Ancak Mudarlı iki genç San'a'ya giderek, Ka'be'ye rakip olarak inşa edilen bu mabedin içine pisleyerek kirletmişlerdi. Bu olayın ardından Habeşistan'ın San'a valisi Ebrehe komutasında büyük bir ordu hazırlandı ve ordu Mekke'ye doğru yola çıkartıldı.¹³ Ordu sadece Habeşlilerden oluşmamaktaydı. İçlerinde Yemenliler de vardı.¹⁴ Özellikle de Eş'ar, Has'am, Akk gibi bazı kabileler de onlarla beraber hareket etmiş ve Ebrehe'nin ordusunda yer almışlardı.¹⁵ Ancak uzun ve zorlu bir yolculukla Hicaz'a ulaşan birlikler hedefledikleri başarıyı elde edememişlerdi. Kaynaklarımızda uzun uzadıya anlatılan bu sefer, Kur'an-ı Kerim'de de Fil Suresi'ne¹⁶ konu olmuş ve olay Mekkelilerin lehiné Allah'ın tarihe müdahalesi olarak algılanmıştır.

1. Rabbin fil sahiplerine neler etti görmedin mi?

2. Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?

3. Onların üstüne ehabil kuşlarını gönderdi.

4. O kuşlar, onların üzerine pisçin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu.

5. Böylece Allah onları yenilip çığnenmiş ekine çevirdi.

Fil Suresi 105/1-5

Bahis mevzuu ettiğimiz bu hadise, İslam öncesi Arap tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kabul edilmiştir.

12 Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-IX, Bağdat 1993, VII, 283; Mahmud İbrahim, "İslam'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadi Şartlar", *Tarih Risaleleri* (der. ve çev. Mustafa Özel), İstanbul 1995, ss.94-95.

13 Bkz. Âlûsî, I, 251.

14 Bkz. Âlûsî, Mahmud Şükrî el-Bağdadi (1250/1853), *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvali'l-Arab*, I-III (Muhammed Behcet el-Eserî), Beyrut trs, I, 252-263.

15 Kister, "Some Reports Concerning Mecca From Cahiliyye to İslam, *JES-HO*, Leiden, Brill 1972, 69.

16 1. "Rabbin fil sahiplerine neler etti görmedin mi? 2. Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? 3. Onların üstüne ehabil kuşlarını gönderdi. 4. O kuşlar, onların üzerine pisçin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. 5. Böylece Allah onları yenilip çığnenmiş ekine çevirdi." Fil Suresi 105/1-5.

Fil hadisesinin uzunca bir süre tarih başı olarak kullanılması buna atfedilen önemi göstermesi için yeter neden olarak zikredilebilir.¹⁷ Ayrıca bu hadisenin Arap Yarımadası'nda bir dizi kültürel ve dini etkileri de olmuştur. Ancak bu etkileri ele almak konumuzun kapsamı dışındadır.

Görüldüğü gibi bu tarihi hadiseler bilinmeden, Kureys Suresi ile Fil Suresi'ni anlam bakımından bir yere oturtmak mümkün olmayacaktır.

Tarihin Kur'an'ı anlamamıza katkı sağlayacağını gösterdiğini ifade etmek için üzerinde durmak istediğimiz örneklerden diğerinin ise Necm Suresi'nin 19-23. Ayetleri olduğunu söylemiştik. Rabbimiz bu ayetlerde şöyle demektedir:

19,20. Kuşkusuz Lât ve Uzza ve diğer üçüncüsü olan Menat?

21. Erkek size de, dişiler O'na mı?

22. Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır.

23. Onlar (Lat, menat ve Uzza) ancak sizin ve atalarınızın (ilah edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (bunu iddia eden Mekke'eliler) yalnız zarra ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir.

Peki Yüce Rabbimiz bu ayetlerde ne demektedir. Tarihe başvurmaksızın bunu anlamak mümkün müdür? Kuşkusuz bu ayetler o dönemin sosyal yaşamı ve dini durumu ile yakından ilgilidir. Şöyle ki:

Bilindiği gibi Kuzey Arabistan, özellikle Amr b. Luhay ile birlikte Mezopotamya ve Güney Arabistan politeizminden cidi anlamda etkilenmişti.¹⁸ Putperestlik, bu bölgelerden, için-

17 Bkz. Ezrakî, *Ahbaru Mekke ve ma cae fiha mine'l-ahbar*, I-II (thk: Rüşdi es-Salîh Melhas), Beyrut trs, I/II, 154; Mustafa Fayda, "Fil Vak'ası", *DÎA*, İstanbul 1996, XIII, 70.

18 Asmaî putperesliğin Mekke'ye Amr b. Luhay tarafından sokulduğunu söylemektedir. Bkz. *Kitabu'l-asnam*, 36; İbn Hişam, *Sire* (Suheyli'nin *Ravdu'l-unf'u* ile birlikte), I-IV, Beyrut 1989, I, 99; Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah es-Suheyli, *Ravdu'l-unf'i tefsiri's-Sireti en-Nebeviyyeti li İbn Hişam* (İbn Hişam'ın *Sire'si* ile birlikte), I-IV, Beyrut 1989, I, 99 vd.

de Mekke'nin de bulunduğu Hicaz'a yayılmıştı. Başta Ha Ba'l (Hubel) olmak üzere İs'af, Naile... gibi birçok put Mekke'ye getirilip yerleştirilmiş, insanların bunlara tapmaları sağlanmıştı. Politeizmin Arap Yarımadası'na sirayetinden sonra her Arap kabilesi kendine ait bir put edinir olmuştu. Biz bu putların tamamına değil, konumuz itibariyle üçüne değinmek istiyoruz:

1. Menat, Evs ve Hazreç kabilelerinin ibadet ettikleri puttu. Kudayd bölgesinde bulunan Muşellel'de yer alıyordu. Eski putlardan biri olan Menat, Babil tanrıçalarından biri olup İslam öncesi Nebati kitabelerinde de adına rastlanmaktadır. Hicaz Araplarının tapageldikleri bu tanrıçanın adını çocuklarına da verdikleri görölmektedir. Abdumenat, Zeydumenat, Evsumenat, Sa'dumenat bu isimlerden bazısıdır.¹⁹ Nebatilerin Menatu olarak tesmiye ettikleri bu tanrıça, Cahiliye dönemi Araplarının kaza ve kader tanrıçasıydı.²⁰

2. Lat: Kültü Taifte bulunan Lat, kadim Arap tanrıçalarından biri olup Nebati ve Tedmur yazıtlarında adı geçmektedir. Babil bölgesinden Hicaz'a getirildiğı ifade edilen Lat'ın, Nebatilerce mutluluk tanrıçası olarak benimsendiğı bilinmektedir.²¹ Taif ve Hicaz Araplarının da ona bu şekilde baktıkları anlaşılmaktadır.

3. Uzza: Suriye bölgesinde olup Kureyş kabilesinin tanrılarından biri idi.²² Güç, kuvvet, kudret ve verimlilik tanrıçası olup üç ağaç ile temsil ediliyordu.²³

Her kabile edindiğı bu yeni tanrısına da diğer kabilelerden farklı ibadet şekilleri geliştirmişti. Örneğın; Evs ve Hazreç kabileleri, Mekke'ye hacca gittiklerinde herkesle beraber vakfeye durur, ancak başlarını tıraş etmez, oradan Muşallel'e gider,

19 Bkz. Semih Duğaym, *Edyân ve Mutekidât el-Arab Kabl el-İslam*, Daru'l-Fıkr el-Lubnanî, Beyrut, s. 101-102.

20 Bkz.Şınası Gündüz, *Din ev İnanç Sözlüğü*, s. 255.

21 Bkz.Şınası Gündüz, *Din ev İnanç Sözlüğü*, s. 233.

22 Asmaî, 28, 32, 36.

23 Bkz.Şınası Gündüz, *Din ev İnanç Sözlüğü*, s. 378.

başlarını putları olan Menat'ın huzurunda tıraş ederlerdi. Böyle yapmamaları durumunda haclarının kabul olmayacağına inanırlardı.²⁴ Kureyş ise, Ha Ba'l putunu sadece günlük işlerinde değil hemen hemen her alanda bir karar mercii olarak kabul ediyorlardı. Kâbe'nin yanına yerleştirilen putun önünde yedi fal oku bulunurdu. Her birinin farklı bir işlevi vardı. Evlenme, yolculuğa çıkma vb. gibi herhangi önemli bir işi olan şahıs buraya gelir, fal oku çeker, çıkan oka göre hareket ederdi. Tanrının kararı gibi algılanan fal oklarından çıkan karara muhalefet edilmezdi.²⁵ Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in dedesi 'Abdulmuttalip de oğullarından birini kurban etmeye karar verdiği zaman buraya getirmiş, fal oku çekmiş, oklar Abdullah'ı gösterince de onu kurban etmeye karar vermişti.²⁶

Bu putların üçü dişi yani tanrıça olarak kabul ediliyordu. Zaten Mekkeliler sadece bunları değil aynı zamanda melekleri de dişi kabul etmekteydiler. Oysaki aynı insanlar kadına bir değer vermez, diri diri gömer, Kur'an'ın ifadesiyle kız çocuğu doğan kişi bunu bir zül olarak görür ve kızı doğdu diye öfkesinden kıpkırmızı kesilirdi. Gelin görün ki aynı insanlar Yüce Allah'a kız izafe etmekte Lat, Menat ve Uzza'nın Allah'ın kızları olduğunu söylemekteydiler. İşte yüce Rabbimiz bu ayetlerle Mekke müşriklerinin nasıl bir çelişki içerisinde olduklarını bize anlatmaktadır.

Sonuç olarak bu üç örnek bize Kur'an'ın anlaşılmasında tarihin önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Yine bu örnekler, bize Kur'an dışı bilgilerin Kur'an'ı anlamamıza önemli katkılar sağlayacağını, bu nedenle Kur'an'ın isabetli bir tefsirini yapabilmek için Kur'an'ın nazil olduğu dönemin ve nüzül ortamının tarihini bilmenin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

24 Asmaî, 30.

25 Asmaî, 36.

26 Bkz. Asmaî, 36.